

100 DNÍ V SYSTÉME VIRTUA

Začiatkom júna ubehlo 100 dní od prechodu celoštátneho súborného katalógu periodík do automatizovaného systému VIRTUA, ktorý licencuje a spravuje Slovenská národná knižnica v Martine. Prečo došlo k zmene systému, s čím sme do systému VIRTUA vstupovali a aké sú doterajšie výsledky zmeny?

Čo nás viedlo k zmene systému?

Prechod do systému VIRTUA sa uskutočnil na základe uznesenia vlády SR č. 801/2002, ktoré schválilo projekt elektronizácie knižníc súčasne so zavedením jednotného automatizovaného systému do knižníc SR. Z uznesenia vlády vychádzal aj projekt informatizácie knižníc Slovenskej republiky, vypracovaný Slovenskou národnou knižnicou (projekt KIS3G), počítajúci iba s jedinou inštaláciou systému VIRTUA, ktorý vybrala ako systém najvhodnejší pre sieť knižníc na Slovensku. Projekt preferoval silné centralizované riešenie, od ktorého sa očakávali významné informačné, ekonomické a profesionálne efekty.

Na základe opakovaných požiadaviek a usmernení zo strany riadiaceho orgánu – Ministerstva kultúry SR – Univerzitná knižnica v Bratislave uzatvorila so SNK Martin v novembri 2005 zmluvu o spolupráci pri implementácii, používaní a prevádzke knižnično-informačného systému VIRTUA a spolupráci na projekte KIS3G. V lete roku 2006 sa uskutočnila konverzia lokálneho katalógu UKB a výpožičného procesu do systému VIRTUA a od druhej polovice roka 2006 sa pripravovala konverzia súborného katalógu periodík a bázy adresára knižníc SR, dlhodobo budovaných v Univerzitnej knižnici. Súčasťou konverzie bol prechod do iného automatizovaného systému a zmena používaného medzinárodného štandardu spracovania dát UNIMARC na iný medzinárodný formát – MARC 21.

S čím sme do systému VIRTUA vstupovali?

Súborný katalóg periodík je knižničným systémom budovaným od r.1965¹, v automatizovanej podobe od polovice 70-tych rokov minulého storočia a ako medzinárodne online prístupná databáza od roku 1983. Je to systém, ktorý je založený na trvalej spolupráci viac ako 300 knižníc SR² a je

¹ Do r. 1993 vyše tisíc československých knižníc.

² Do r. 2000 bola v platnosti vyhláška č.110/1965 Zb. o evidencii zahraničnej literatúry, ktorá ukladala UKB povinnosť budovať súborné katalógy v celoštátnom meradle.

podporený tzv. knižničným zákonom č. 183/2000 Z.z³. Od roku 1996 pracoval v automatizovanom knižnično-informačnom systéme ALEPH, od roku 2001 v jeho aktualizovanej verzii 14.2. Systém ALEPH v tom čase vlastnili viaceré slovenské knižnice zapojené do česko-slovenského projektu automatizácie a sieťového prepojenia knižníc CASLIN (SNK Martin, ŠVK Košice, UK UPJŠ Košice, TU Košice, PU Prešov) a prevádzkovali v ňom svoje katalógy a iné databázy spolu s výpožičným procesom. Pri implementácii a skvalitňovaní tohto systému úzko spolupracovali najmä s českými knižnicami, ktorých značný počet tento medzinárodne rozšírený systém využíva k svojej spokojnosti a spokojnosti používateľov naďalej.

Na začiatku nového tisícročia riešila Univerzitná knižnica v Bratislave projekt inovácie súborného katalógu periodík s cieľom dobudovať programové a technické prostredie na prevádzku systému a vytvoriť predpoklady na zapojenie knižníc do kooperatívnej katalogizácie v heterogénnom prostredí automatizovaných systémov prepojením systémov ALEPH a Rapid Library. Projekt zahrnul aj prepojenie súborného katalógu s údajmi z bázy Adresár knižníc, zdieľanie dát s bazou národnej agentúry ISSN a katalógmi slovenských knižníc pracujúcich v systéme Rapid Library (za účinnej spolupráce s f. Cosmotron), katalógmi českých knižníc pracujúcich v systéme ALEPH a istú krátku dobu aj preberanie údajov z bázy tzv. korporatívnych autorít, ktorú v minulom období začala budovať SNK v Martine ako samostatný súbor dát. Projekt inovácie súborného katalógu periodík bol úspešne vyriešený a zavedený do praxe za finančnej podpory Nadácie otvorenej spoločnosti v Bratislave, OSI Budapešť a Mellon Foundation USA. Do kooperatívnej katalogizácie sa postupne zapojilo 10 vedeckých a vysokoškolských knižníc. Výsledky projektu boli ocenené aj v medzinárodnom meradle cenou konferencie INFORUM (Praha) v roku 2003.

Systém súborného katalógu už od polovice 90-tych rokov minulého storočia pracoval na báze medzinárodne prijatých štandardov a pravidiel – medzinárodného bibliografického formátu UNIMARC, anglo-amerických katalogizačných pravidiel, medzinárodného odporúčania IFLA – ISDBD(S) neskôr ISBD(CR), medzinárodného desatinného triedenia – MDT, medzinárodného štandardného čísla seriálových publikácií ISSN, výmenného formátu dát ISO 2709 a ďalších technických parametrov – používania diakritiky Unicode UTF-8, protokolu Z39.50 a http. Využívanie a znalosť medzinárodných štandardov v slovenských knižniciach podporovala UKB aj realizáciou odborných seminárov, školení a vydávaním odborných príručiek. V posledných dvoch rokoch, keď sa začala v Čechách a následne na Slovensku etapa prechodu na iný medzinárodný formát MARC21, sa UKB na túto zmenu pripravovala. Prvá konverzia súborného katalógu periodík do

---

³ § 7 (6) zákona č. 183/2000 Z.z. definuje UKB ako správcu súborného katalógu periodík.

tohto formátu bola skúšobne realizovaná začiatkom roka 2006 pomocou konvertora pripraveného v spolupráci ÚVT Praha a Národnej knižnice ČR, ktorý bol k dispozícii knižniciam ČR i SR využívajúcim systém ALEPH. K ďalším krokom sme nepristúpili z dôvodu prípravy prechodu do systému VIRTUA, v ktorom bola zahrnutá aj konverzia do formátu MARC 21.

Systém ALEPH, do implementácie ktorého bolo vložených nemálo pracovných kapacít i finančných prostriedkov, poskytoval pre súborný katalóg periodík vhodné automatizované prostredie. Jeho technická podpora je umiestnená aj pre slovenské knižnice v ľahkom a bez väčších nákladov dostupnom mieste – v Prahe. Dlhodobo budovaný systém odborných vzťahov a konzultácií viacerých českých a slovenských knižníc, ktorým často chýbajú kvalifikovaní informační špecialisti potrební pre rozvoj všetkých sofistikovaných automatizovaných systémov, bol výhodný. Vzhľadom na značný počet inštalácií zabezpečoval aj väčší dosah na producenta systému firmu EXLIBRIS a tým rýchlejšiu realizáciu požiadaviek na skvalitnenie systému. V súbornom katalógu periodík systém ALEPH umožnil bezproblémové vytvorenie dvoch logických báz – katalógu a adresára knižníc – budovaných v rôznych formátoch. Veľmi flexibilne dovoľoval vytvárať prístupové súbory, registre zo všetkých položiek týchto formátov podľa potrieb centrálnej redakcie súborného katalógu periodík (odbor súborných katalógov UKB) i meniacich sa požiadaviek používateľov. Podobne to bolo aj s prezentáciou dát na webovej stránke súborného katalógu i adresára. Bibliografické údaje sa zobrazovali v tzv. štandardnom formáte zahŕňajúcom podstatné údaje o periodiku, v katalogizačnom (ISBD) formáte a v kompletnom formáte UNIMARC. Lokačné (holdingové, vlastnícke) údaje boli zobrazené v komprimovanej podobe, ktorá používateľom poskytla ucelený obraz o dostupnosti hľadaného periodika v slovenských knižniciach, umožňujúci ľahkú orientáciu v údajoch a ich komparáciu.

Používateľský komfort bol doplnený možnosťou plynulého prechodu k údajom o vlastníckej inštitúcii, vrátane e-mailového kontaktu a online katalógov, resp. k webovým stránkam tejto inštitúcie. Pre potreby spolupracujúcich knižníc boli vyhotovované mesačné štatistiky práce a každoročné inštitucionálne súpisy periodík pre všetky spolupracujúce knižnice v tlačenej i elektronickej podobe. V dvojročných intervaloch UKB pripravovala adresár knižníc aj v tlačenej podobe pre širokú potrebu knižníc SR.

Práce, zmeny postupov a implementácie pravidiel v súbornom katalógu boli konzultované na pôde koordinačnej skupiny pre súborný katalóg periodík, zostavenej zo zástupcov vybraných knižníc (vedeckých, vysokoškolských a regionálnych).

Prechod do systému VIRTUA a doterajšie výsledky

Pri uzatváraní dohody UKB a SNK bolo dohodnuté umiestnenie súborného katalógu periodík v samostatnej báze systému VIRTUA (classo2). V priebehu roku 2006 sa rozbehla spolupráca UKB a SNK na príprave konverzie bázy SKP a Adresára do formátu MARC 21.

UKB pripravila analýzu bibliografických i lokačných dát súborného katalógu periodík a adresára knižníc, komparáciu údajov vo formáte UNIMARC a MARC 21, prezentovala požiadavky na funkcie oboch báz v systéme VIRTUA. Slovenská národná knižnica opakovane pripravila konverziu bibliografických a lokačných údajov zo súborného katalógu periodík do formátu MARC 21 s akceptovaním všetkých základných požiadaviek UKB; bibliografické údaje do formátu MARC 21 určeného pre bibliografické údaje a lokačné údaje do formátu MARC 21 pre holdingové údaje. V priebehu času sa vyjasňoval aj názor a požiadavky na použitie diakritiky predpísanej bibliografickým formátom MARC 21, ktorá sa v spoločnom katalógu „Slovenská knižnica“ nepoužíva. Diakritika sa v súbornom katalógu periodík uplatnila vo vybraných poliach, predovšetkým v rozhodujúcom poli názvových a súvisiacich údajov (pole 245 MARC 21) kvôli ich správne zobrazovaniu v abecednom registri názvových údajov, kde systémové nastavenie diakritiky nie je možné.

Súbor dát Adresára knižníc, ktoré UKB konvertovala do formátu MARC 21 určeného pre údaje o inštitúciách, nebol v SNK využitý. Národná knižnica pripravila vlastnú konverziu týchto údajov, podľa nášho názoru značne náročnejšiu na spracovanie údajov, komplikujúcu doteraz dostatočujúcu pomerne jednoduchú a tým výhodnú štruktúru dát ako aj prípravu tlačeneho adresára knižníc.

V prvej polovici decembra 2006 boli všetky údaje, celé databázy exportované v dohodnutej forme a odovzdané do SNK Martin na import do systému VIRTUA. Už pred exportom dát bolo viac menej isté, že база Adresár knižníc nebude do systému VIRTUA konvertovaná, pretože by musela byť spojená s katalógom periodík. Iné riešenie sa nenašlo.

Predpokladaný termín začatia prevádzky súborného katalógu v novom prostredí bol stanovený na február 2007. Nevyhnutnosť riešenia niektorých problémov pri importe dát a potreba záchviku pracovníkov UKB i spolupracujúcich knižníc na nové podmienky bola dôvodom posunu termínu na marec 2007. V čase od polovice decembra 2006 až do začiatku marca 2007 boli pravidelné práce na tvorbe súborného katalógu periodík a dočasne aj adresára knižníc zastavené. Pracovná kapacita centrálnej redakcie bola venovaná zaškoľovaniu do práce v klientskom programe VIRTUA, osvojovaniu si formátu MARC 21, príprave a realizácii viacerých školení a príručiek pre spolupracujúce knižnice (najmä knižnice KIS3G), nastavovaniu parametrov pre klienta VIRTUA, definovaniu použí-

vateľských práv pre katalogizátorov, úprave kontrolných súborov pre jednotlivé typy údajov podľa potrieb katalógu, inštalovaniu klientskych programov VIRTUA v knižniciach, ktoré systém VIRTUA nepoužívajú a príprave a úprave webovej prezentácie dát.

Ďalšou úlohou bolo vytvorenie systému číslovania inštitúcií zaznamenaných v lokačných údajoch súborného katalógu periodík, pretože systém VIRTUA, na rozdiel od všetkých predchádzajúcich systémov, v ktorých doteraz súborný katalóg pracoval (GOLEM, STAIRS, ISIS, ALEPH), nedokáže pracovať so systémom sigiel, používaných v katalógu desiatky rokov.

Od marca tohto roka, keď sa spustila rutinná prevádzka súborného katalógu periodík, sme korigovali niektoré nastavenia a doplnili možnosti rešeršovania v báze, aby sme zvýšili používateľský komfort. Nevyhli sme sa niektorým problémom, ktoré, po identifikácii príčiny, boli rýchlo odstránené, napr. keď pri nevyhnutnom opakovanom importe dát do bázy chýbala časť lokačných údajov, alebo keď dodatočné nastavenie slovenskej abecedy do systému narušilo všetky registre, či pri archivácii dát zaplnenie celého priestoru vyhradeného pre súborný katalóg zablokovalo činnosť celej bázy. V poslednom období sme odstránili, podľa nášho názoru nie príliš šťastné, zabezpečenie systému na webe, ktoré nemá obdobu v inštalácii systému VIRTUA v iných krajinách. Výrazne bránilo v plynulom, osobitne v spätnom pohybe v databáze a zvyšovalo diskomfort používateľov a ich negatívny názor na použitý systém. Náhradné riešenie pohybu rôznymi doplňujúcimi možnosťami nie je v súčasnej dobe, keď používatelia vyžadujú rýchly pohyb v báze, adekvátne.

Za uplynulé obdobie sa podarilo zabezpečiť a rozbehnúť všetky základné funkcie súborného katalógu:

- tvorbu katalogizačných a holdingových záznamov v klientskom programe VIRTUA s využitím možnosti preberať údaje pomocou protokolu Z39.50 zo súborného katalógu ČR, Kongresovej knižnice USA, Slovenskej knižnice a i.,
- prístup k dátam na webovej stránke v rozsahu a forme, ktoré systém VIRTUA umožňuje s potrebnou používateľskou pomocou. Niektoré údaje sme museli zo zobrazovania na webe odstrániť vzhľadom na problémy chovania sa systému, napr. zachovanie tzv. klikateľnosti napriek jej zakázaniu v parametroch systému spolu s nesprávnym prepájaním údajov v báze (napr. údaj o prílohe systém prelinkuje na autorské korporácie). Niektoré nesprávne prepojenie údajov sme nemohli riešiť zrušením zobrazovania, pretože by sme používateľom neposkytli základné bibliografické dáta o periodikách,
- zabezpečili sme knižniciam možnosť participovať na tvorbe súborného katalógu, zatiaľ túto možnosť v plnom rozsahu využili 4 knižnice, z toho 2 pracujúce v systéme VIRTUA a 2 knižnice v systéme ALEPH a Daimon.

Ďalšie knižnice zapojené do KIS3G využívajú súborný katalóg periodík najmä na kopírovanie údajov o periodikách do bázy class 01 – Slovenskej knižnice, avšak bez vlastných holdingových údajov. Znamená to, že predchádzajúci rozsah kooperatívnej katalogizácie sme zatiaľ nedosiahli, čím sa zvyšujú nároky na prácu centrálnej redakcie, ak chceme zachovať aktuálnosť a úplnosť dát v katalógu,

- pripravil sa tiež systém mesačných štatistík práce v súbornom katalógu a inštitucionálnych výstupov z tejto bázy, využívaných na aktualizáciu údajov v jednotlivých knižniciach SR, ktoré nie sú účastníkmi kooperatívnej katalogizácie,
- ako doplnok bol k súbornému katalógu v časti multidatabázového vyhľadávania pripojený aj národný register ISSN a prístup k svetovej báze údajov o periodikách Ulrich, bol v rámci UKB prepojený na súborný katalóg periodík.

Konverziu Adresára knižníc do systému VIRTUA sme zatiaľ nedosiahli. Je to aj dôsledok toho, že systém Virtua nespĺňa pri výbere automatizovaného systému stanovenú požiadavku, že „*musí* byť možné vytvoriť pre jednotlivé knižnice *logické* databázy v rámci jednej fyzickej databázy“.⁴ Naplnenie tejto požiadavky v systéme Virtua je sporné. Systém dovoľuje filtráciu dát na základe zadaných kritérií, ale nie vytváranie logických báz tak, ako to mal zakomponované napr. systém ALEPH, pričom štruktúra polí v jednotlivých bázach mohla byť rozdielna a dáta z logických báz sa neprelínali. Systém, bohužiaľ, nedovoľuje ani pripojenie údajov z adresára so súborným katalógom formou html súboru. Používatelia tak musia údaje o inštitúcii, ktorá má vo fonde nimi hľadané periodikum, získať v ďalšej báze, čím sa vyhľadávanie údajov predlžuje. Adresár zatiaľ pracuje v systéme ALEPH, je to však iba dočasné riešenie. Budúcnosť fungovania bázy adresára, ktorý je nevyhnutnou komplementárnou bázou súborného katalógu, je stále otvorenou, nedoriešenou otázkou.

Ďalším problémom, ktorý nás trápi, je to, že zostala nespĺnená aj ďalšia dôležitá požiadavka: „pre akékoľvek pole *musí* byť knižnici umožnené špecifikovať, či sa z neho vytvorí index na prezeranie alebo index kľúčových slov a v akej kategórii.“⁵ Systém dovolil vytvoriť „vlastný“ postupne prehliadateľný register (browse) iba z vopred definovaných údajov – údajov o vydavateľovi. Z niektorých ďalších polí formátu MARC 21, tiež producentom systému vymedzených, je možné vytvárať prístupové súbory dostupné pomocou kľúčových slov. V systéme VIRTUA nie je možné vytvoriť register podľa ISSN, čo je pre seriálové publikácie jeden zo základných identifikačných znakov. Obdobný register nemožno napr. vytvoriť

---

⁴ Akceptačné testy - súčasť Zmluvy na dodávku a implementáciu spoločného knižnično – informačného systému pre knižnice Slovenskej republiky

⁵ detto

z miesta vydania (pole 260 a), ani z poľa stanoveného na zápis znakov MDT (pole 080), čísla prevzatého z iného systému (pole 035) a iných polí používaných na kontrolu a redigovanie dát v centrálnejredakcii súborného katalógu. V snahe vytvoriť register podľa znakov MDT sme museli pristúpiť k opakovanému zápisu znakov do polí určených pre vecné spracovanie (tzv. 6-stovkové polia), pre ktoré sa registre tvoria. Opakovaný zápis zvýšil náročnosť na pozornosť pri zápise dát a tým aj možnosť „vyrábania“ chýb. Súčasne sa tým narušila štruktúra formátu MARC 21, čo pri preberaní záznamov do iných systémov, či prípadne pri prechode na iný systém bude na závalu. Všetky tieto skutočnosti považujeme za mimoriadne limitujúce a pociťujeme ich o to viac, že systém ALEPH v tomto smere nemal žiadne obmedzenia.

K hlavným selekčným údajom v každej báze periodík patrí názov, ktorý musí byť jednoznačne identifikovateľný vo všetkých spôsoboch vyhľadávania, vrátane prehliadania registra názvov. Tento register má parametre nastavené producentom systému firmou VTLIS a nie je možné ich meniť, čo v súbornom katalógu spôsobuje vážne problémy. Do abecedného registra je preberané pole 245 ako celok a je aj tak radené, t. j. vrátane podnázvov či údajov o intelektuálne zodpovednej inštitúcii. Tým sa narušuje abecedné poradie hlavných názvov, čo je problémom tak pre katalogizátorov pri identifikácii jednotlivých titulov, ale najmä, čo nás najviac mrzí, sťažuje to vyhľadávanie koncovým používateľom. Prehľadávanie abecedného registra názvov nie je teda vždy vhodným spôsobom ako nájsť hľadaný časopis. Len znalec systému VIRTUA vie o tomto probléme a vie, že časopis, napr. aj s jednoslovným názvom, musí hľadať v celom abecednom rade, čo niekedy znamená prezrieť aj 10 obrazoviek, príp. použiť iný spôsob vyhľadania konkrétneho periodika. V snahe minimalizovať tento systémový „zádrhel“ centrálna redakcia volila cestu „menšieho zla“ a pristúpila k ďalšej zmene spôsobu katalogizácie a tým ďalšiemu narušeniu štruktúry bibliografického formátu MARC 21 opakovaným zápisom hlavného názvu periodika bez ďalších údajov (podnázov, korporácia) do poľa pre variantné názvy.

V prípade holdingových záznamov tiež nie je možné vytvárať register vlastníckych inštitúcií, predtým v ALEPH-e bežný. Do istej miery je to nahradené filtrovaním údajov podľa lokácií. Zobrazenie holdingových záznamov je omnoho menej prehľadné ako bolo v systéme ALEPH, kde bolo možné veľmi jednoducho zobrazovať bez špeciálneho výberu filtrov všetky lokačné údaje alebo iba údaje vybranej inštitúcie. Rozloženie holdingových záznamov vo webovom zobrazení je málo prehľadné a zaberá veľkú plochu, neposkytuje jasný celkový obraz o tom, koľko a akých inštitúcií periodikum vlastní, najmä pri väčšom počte inštitúcií. Vďaka samostatnému číslovaniu inštitúcií sú údaje aj v systéme VIRTUA radené podľa sigiel zohľadňujúcich miesto, lokalitu a typ inštitúcie.

Problémom zostala aj tvorba autorít – názvov korporácií a predmetových hesiel. Tzv. národné autority sú súčasťou bázy clas 01 Slovenská knižnica a systém VIRTUA nedovoľuje ich zdieľanie v žiadnej inej báze vlastného ani „cudzieho“ systému.

V systéme VIRTUA pribudla centrálnej redakcii aj ďalšia úloha – nainštalovať všetky potrebné podklady (formuláre pre zápis dát, jazykové súbory, validačné súbory) priamo u každého katalogizátora – používateľa klienta systému. Každá malá zmena, ku ktorej v týchto súboroch dôjde, vyžaduje opätovnú inštaláciu, čo zvyšuje nároky nielen na prácu, ale najmä na čas.

Z predchádzajúcich skúseností vieme, že konzultácia problémov pri implementácii a využívaní automatizovaného systému s ďalšími inštitúciami, ktoré majú rovnaký systém, je veľmi užitočná. Pri systéme VIRTUA je táto možnosť značne obmedzená. Na Slovensku sú iba 2 inštalácie systému VIRTUA – v SNK Martin a Univerzite Komenského, ktorá má dlhodobé skúsenosti z využívania tohto systému, ale spracovaniu periodík sa doteraz nevenovala. Navyše situáciu podobnú tej, ktorú zvolila pre slovenské knižnice Slovenská národná knižnica – zapojenie viacerých a rôznorodých knižníc s ich lokálnymi katalógmi, národnou i regionálnou bibliografiou do jedinej inštalácie systému – v okolitých krajinách ne-nájdeme. I tak bude potrebné čerpať zo skúseností knižníc v iných krajinách, ktoré so systémom VIRTUA dlhodobo pracujú.

Ak zhrnieme výsledky 100-dňovej práce v systéme VIRTUA, môžeme konštatovať, že ešte je veľa čo doháňať, aby sme dosiahli predošlú úroveň. Otázkou je, či nám to systém dovolí a ak nie, čím a akou novou kvalitou to bude možné kompenzovať, aby sme neklesli na úroveň pred inováciou systému súborného katalógu periodík t. j. pred rok 2001.

Literatúra:

1. ANDROVIČ, A. – SEDLÁČKOVÁ, L. Z minulosti i súčasnosti súborných katalógov v Univerzitnej knižnici v Bratislave. In *Súborné katalógy a Univerzitná knižnica v Bratislave*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2005, s. 11-40.
2. *Súborný katalóg periodík (konceptný materiál)*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, september 2006. 22 s.
3. Zmluva o spolupráci pri implementácii, používaní a prevádzke knižnično-informačného systému VIRTUA a spolupráci na projekte KIS3G medzi UKB a SNK Martin. November 2005 .

Lýdia Sedláčková